

Л. Шевченко, докт. філол. наук

**Універсальне й ідіостилістичне в семантиці Шевченкового
слова: поетизм "рудий"**

Не буде перебільшенням сказати, що поезія Тараса Шевченка періоду заслання народжена з туги. З туги за Україною, за всім тим, про що мріялося, та не здійснилося. І за всім, що "нишком проковтнуло море // Моє не злато – сrebro, // Мої літа, моє добро, // Мою нудьгу, мої печалі, // Тії незримії скрижалі, // Незримим писані пером. // Нехай гнилими болотами // Течуть собі меж бур'янами // Літа невольничі" [1, 238].

Ці десять років самотності, відірваності від України, жертовнолюбимої поетом, від культурного і звичайного, сповненого людського сенсу, життя породжують гіркі слова: "І золотої й дорогої // Мені, щоб знали ви, не жаль // Моєї долі молоді: // А іноді така печаль // Оступить душу, аж заплачу" [1, 228].

У першій половині 1849 року, в тому ж таки Кос-Аралі, перший поет українського народу формулює риторичне запитання, звернене до поетичного "Я" чи самого себе: "Хіба самому написати // Таке послання до себе // Та все дочиста розказати, // Усе, що треба, що й не треба. // А то не діждешся його, // Того послання святого, // Святої правди ні од кого, // Та й ждати не маю од кого..." [1, 224].

Самотньому, зневіреному поетові, який осмислює сенс життя, факт (чи поцінований? – сумнівається Т. Шевченко) публікації "Кобзаря", який чекає відгуку на живе слово і в далекій, забутий богом фортеці, не чує його ("...Мій боже милий! як хотілось, // Щоб хто-небудь мені сказав // Хоч слово мудре; щоб я знав, // Для кого я пишу? для чого? // За що я Україну люблю? // Чи варт вона огня святого?..." [1, 224], найбільше не вистачає живої, рідної душі, асоційованої з Україною.

Тарас Шевченко символізує Україну, ідеалізує її, навіть за ситуації, коли втрати і жертви минулого видаються марними ("А все-таки її люблю, // Мою Україну широкую, // Хоч я по їй і самотній // (Бо, бачте, пари не найшов) // Аж до погибелі дійшов.") [1, 225], коли здається, що українська суспільність забула про його подвижницьке життя ("Нічого, друже, не журися! // В дулевину себе закуй, // Гарненько богу помолися, // А на громаду хоч наплюй! // Вона – капуста головата") [1, 225], а сьогодні поета перетворилося на безкінечне страждання ("Лічу в неволі дні і ночі, // І Лік забуваю. // О господи, як-то тяжко // Тії дні минають") [1, 238].

Психологічний стан Т. Шевченка цього періоду відбито в напруженій антитезі узагальнення світу: Там – в Україні, в зеленому саду, в раю, серед тихого гаю, в біленькій хаті – Тут – у пустині, серед степів-тернів і змій, коли навіть (за ментальною асоціацією) "хата пустою смерділа" [1, 310].

Світ протиставлень – це доля Т. Шевченка до і після заслання. До, там, в Україні залишилося тільки у спогадах, бажанні, аж до відчаю, повернутися в його "землю обетованну:" "Я тільки хаточку в тім раї // Блавав, і досі ще благаю, // Щоб хоч умерти на Дніпрі, // Хоч на малесенькій горі" [1, 242].

Тут, тепер, у Кос-Аралі все реальне і водночас фантазмгоричне, місце зневіри і самотності, навіть загибелі людини: "Чи доля так оце зробила? // Чи мати богу не молилась, // Як понесла мене? Що я – Неначе люта змія // Розтоптана в степу здихає, // Захода сонця дожидає. // Отак-то я тепер терплю, // Та смерть із степу виглядаю" [1, 225].

Саме в цей час, у другій половині 1848 р., у текстах Т. Шевченка з'являється епітетне означення рудий. І з'являється не випадково, не профанною характеристикою-реалією кольору казахського, спаленого сонцем степу, а контрастом чужого, ворожого ментальному сприйняттю поета світу до іншого світу – рідного, знаного. Знаковий для цього часу

текст відкриває естетизовану диспозицію світосприйняття: "І на гору високою // Виходжу, дивлюся, // І згадую Україну, // І згадать боюся".

Протиставлення відбувається в зовнішньо симетричних реаліях-аналогах "гори", "степу", "поля". Але ТАМ, у рідній, богом даній Україні, степи "голубії, // Зеленії, Мережані // Нивами, ланами, // Високими могилами, // Темними лугами". Натомість ТУТ "бур'ян, піски, тали..." "і степи тут не такі, // Руді, руді, а ж червоні..." [1, 64].¹

І далі – в розгортанні, сугестії семантичної кольорової ознаки рудий → аж червоний → почорнілий → психічний стан (згіркла від самотності душа): "І почорніє червоне поле... // Айда в казарми! Айда в неволю" [1, 65].

Семантична градація кольорової ознаки, відтвореної поетом у синтаксичній конструкції порівняльного типу, є характерною рисою ідіостилу Т. Шевченка (згадаймо хоч би рядки з поезії "Г.З." цього періоду: "І тими очима, // А ж ч о р н и м и – г о л у б и м и, // І досі чаруєш // Людські душі?" [1, 111]).

Проте аналогова конструкція є швидше опрацьованою поетом формою організації думки. Домінантою ж поетичного смислу є слово. Цей рудий колір, його відтінки, асоціативні перегуки з випаленою самотністю душею переслідують поета: "Боже милий! // Чи довго буде ще мені // В оцій незамкнутій тюрмі, // Понад оцим нікчемним морем // Нудити світом? Не говорить, // Мовчить і гнеться, мов жива, // В с т е п у п о ж о в к л а я т р а в а..." [1, 130].

Випалений степ, руда, пожовкла трава, пустка і самотність викликають у Т. Шевченка глибинні, біблійні асоціації світобудови, її понятійних аналогій і протиставлень. Т. Шевченко, який у хвилини відчаю міг вивищити свою любов до України навіть над божественною суттю всього суцього, в Кос-Аралі не тільки звертається до Бога, він вибудовує культурний простір, у якому співмірними є символічні сутності Бог – Слово – жива християнська душа. Місце гармонії суцього, народження і буття душі поета, світ вічний, Богом даний людині – Там, де "коло тину" барвінок "Поріс з е л е н и й, т а х р и щ а т и й, // Т а с и н і й! С и н і й-г о л у б и й // З а ц в і в..." [1, 189].

Першосвіт поетової сутності, його символізований аналог раю на землі має зелену домінанту: 22 контексти позбавленого права писати і малювати поета звернені до омріяної, живої, зеленої України. Там у зелені все: "Верба похилилась; // Аж по воді розіслала // З е л е н і ї в і т и" [1, 25]; "З е л е н и й по горі с а д о к, // І верби і тополі..." [1, 25]; "І темний г а й о к з е л е н е н ь к и й..." [1, 44]; "Хто йде, їде – не минають // З е л е н о г о д у б а" [1, 76]; "з е л е н а д і б р о в а" [1, 86]; "з е л е н е д е р е в о в с т е п у" [1, 87]; "з е л е н и й с а д // Сусіди

---

¹ Тут і далі розрядка наша. – Л. Ш.

Гурія" [1, 91]; "зелений хміль" [1, 167]; "Мов оазис, в чистім полі // Село зелене" [1, 172].

Контексти повторюють естетику і поетичні символізовані семантими народної пісні. Зелений дуб, зелений гай, зелена діброва, як і в поетизованому світі українського фольклору, повторюються і визначають коди національної самоідентифікації.

Цей зелений, первісний, живий світ є настільки всеохопним і владним над людиною, що у світосприйманні Т. Шевченка навіть "мертвець очима // Зеленими, позирає На світ з домовини" [1, 41].

Семантика зелені, її узагальнене значення "життя" домінує над граматичними формами, визначає їх функціональну периферійність. Т. Шевченко метафоризує прикметник "зелений", надає фразеологізованим зворотам фольклорного типу нового, символізованого значення: "А ми, // Упоравшись, пішли шукати // Нової хати, і нашли // Зеленої хату і кімнату // У гай темному" [1, 83].

На традиційному протиставленні зеленого – чорному вибудовується властива українському поетові, національному фольклору (як і ширше – світовій культурі) антитеза життя і смерті: "Аж страх погано // У тім хорошому селі: // Чорніше чорної землі // Блукають люди; повсихали // Сади зелені, погнили // Біленькі хати, повалялись, // Стави бур'яном поросли" [1, 131].

Символізована зелень постає у Т. Шевченка водночас і знаком відродження, повернення до світу живого, а отже, світу добра і майбутнього. Поетична симетрія смислів у поезії "Буває, іноді старий...", написаній у першій половині 1849 р., сконструйована на антонімічній співмірності зеленого – темного: "Добре жить // Тому, чия душа і дума // Добро навчилася любити!" – "Отак, буває, в темну яму // Святеє сонечко загляне, // І в темній ямі, як на те, // Зелена травка проросте" [1, 223].

Кольорова реконструкція України в поезії Т. Шевченка швидше контрастивна, ніж нюансована відтінками, півтонами, складністю палітри. Гармонія природи і людини в ній – ось вона, типова картина: "Зацвіла в долині // Червона калина" – "дівчина в білій світині // Біленької хати // Вийшла погуляти" – "І вийшов до неї // Зеленого гаю // Козак молоденький" [1, 215]. Шевченкове питання "Якого ж ми раю // У бога благаєм?" підсумовує уявлення про повноту зображення, світову гармонію природи і людини як нездійсненої мрії.

А що ж є реальним? Навіть за умови ідеалізації світу, коли "Ми восени таки похожі // Хоч капельку на образ божий..." [1, 233], і навіть "із степу перекотиполо" не сприймається як знак самотності, пустки і зневіри, коли його естетика вже не гнітить, а навіть відчувається і приймається в новій семантиці символізованої кольорової ознаки, бо "Рудим ягняточком біжить // До річечки собі напиться", коли так

"хочеться... Боже милий! // Як хочеться жити, І любити твою правду, / І весь світ обняти!" – у цей час любо тому, кому "Є з ким розмовляти".

Іншому, поетові – "Горе тобі на чужині // Та на самотині". А отже, естетика рудого ягняточки-перекотиполя корелює хіба-що зі спокоем "дум веселих", що ними "Сам бог розмовляє // Непорочними устами". Одинокому ж засланцеві, з яким ніхто не заговорить, не привітає й не гляне, бачиться своя реальність, де "Кругом тебе простяглася // Трупом бездиханним // По м а р н і л а я п у с т и н я, // Кинутая богом".

Естетика й антиестетика рудого степу залежать від психічного стану людини, від її можливості / неможливості бути органічним і, головне, – вільним у цьому просторі. Інакше колір прочитується як антиколір, а синонімічний ряд близьких кольорових ознак розпадається на контекстні антоніми. Тоді "руді, руді, аж червоні" степи синонімізуються з "пожовклою травою", "почорнілим" зеленим полем, пустинею, що "чорніє циганом", а також біблійним рядом контекстних і понятійних синонімів на позначення пустки-пустині-згарища-зради-самотності та їхніх метонімізованих характеристик – змії, тернів, темної ями, сліз, крові, пожежі та ін. [2].

Семантика "рудості" домінує тоді, коли йдеться про нищення, злам, руйнацію світу й людини. У "Варнаку", створеному в першій половині 1848 р. в Орській фортеці, протест, гіркота межують із відчаєм і мають рудий колір крові: "А ми й зострі[ли] їх і всіх – // Княжат, панят і молодих – // Всіх перерізали. Р у д о ю // В е с і л л я в м и л о с я" [1, 83].

У цей же час, 1848 р., Т. Шевченко малює акварелі, зокрема відому "Джангис-агач", де зображено самотнє дерево на тлі рудого степу. Коло поетичної реконструкції світу окреслилося: одинокий, сповнений туги поет в алегорії символу життя і антитезою – безжиттєвий горизонт.

Асоціативний перегук семантики "рудого степу" з катастрофізмом, пусткою, втратою життєвих інтенцій і сподівань, що сформувався у Кобзаря в Кос-Аралі, значною мірою присутній і в подальшій творчості. У "Відьмі", написання якої сам автор відносить до 1847 р. (Седнев) – 1858 р. (Нижній Новгород), спостерігаємо ту ж поетичну рефлексію і символізовані семантичні коди: "Цигане слухають, сміються. // І де т і л ю д е т у т в і з ь м у т ь с я ? // Оце, мабуть, із-за Дністра, // Б о т у т в с е с т е п ... М а р а ! М а р а !" [1, 304].

Пустка, пустиня, степова виснажлива безпритульність, відсутність живого кольору і живої, рідної душі повторюються в текстах Т. Шевченка, визначаючи одну з символізованих естетичних домінант. І шлях в Україну, додому, до зеленого світу, до життя і надії треба долати через оцей безкінечний, сповнений страшних випробувань степ: "Пішов собі з москалями, // А я з байстрюками // Повертала в Україну // С т е п а м и, т е р н а м и, // О с т р и ж е н а" [1, 310].

Чи випадковою є у Т. Шевченка кольорова символізація? Як принцип поетичного письма, безумовно, символізація поета спирається на

фольклорну традицію з її увагою до поетизації кольору. Чи можна спостерегти історико-культурні витоки у своєрідній естетизації Т. Шевченком "рудого" кольору? На наш погляд, народно-поетична традиція дає підстави для позитивної відповіді. Згадаємо: "Ой у полі три криниченьки // Любив козак три дівчиноньки // Чорнявую, ще й білявую, // Третю руду, препоганую".

Однак український поет розширив семантичні параметри прикметника-кольороназви. Рудий, виснажливий для живої, сповненої страждання душі колір домінує в чужому для Кобзаря світі. Символ Іншості – він є антиномією до світу вимріяного, живої, зеленої України, до гармонії кольорової палітри "сизокрилого орла", "сивого кобзаря", "вороного коня", "карих очей", "рожевої зорі", "золотих ланів", "синього неба", "чорнобривого хлопця", "чорнявих дітей", "біленької хати" та ін., куди поет має повернутися і обов'язково повернеться.

1. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: У 6 т. – Т. 2. Поезії 1847 – 1861. – К., 1963;
2. *Шевченко Л. І.* Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу. – К., 2001.